

Er livets uendelighet en attraktiv mulighet?

Michael 2009;6:492–8.

Poenget i denne artikkelen er at det er viktige gevinster ved å holde fast i at livet har en slutt, og at det er godt at det er slik, men at dette forholdet likevel ikke er en begrunnelse for å tvinge frem en slik slutt. Vår egen endelighet er blant de trekk ved livets betingelser som gjør det mulig for oss å erfare at livet er fullt av kvaliteter, av oppgaver og utfordringer – og farer. En av dem som problematiserer det attraktive i å skulle leve et liv som fortsetter uten grenser, og gjør det på en måte som bør få både leger, teologer og filosofer i tale, er den tysk-jødiske filosofen Hans Jonas.

Den tysk-jødiske filosofen Hans Jonas (1903-1993) var særlig opptatt av livsfenomenet og av hvilke betingelser kroppen og naturen gir oss for å leve. Det interessante er at han på én og samme tid både argumenterer for at det er godt at vi skal dø en gang, og for at vår mulighet for å dø med gode grunner også må sies å være en byrde.

I et essay med tittelen *The Burden and Blessings of Mortality*¹ (BBM) utvikler han dette på en måte der han ikke bare klarer han å fastholde at det er godt at menneskelivet har noen grenser, og at vi skal sette pris på at vi lever på *endelige* betingelser. Men han vil likevel være blant dem som advarer mot alle former for dødshjelp: At vi skal dø, er ikke noe argument for å la mennesker dø eller for å hjelpe dem med det.

Men vi skal ikke foregripe noe her, bare antyde at vi hos Jonas også kan finne noen poenger som ofte forsvinner i den aktuelle debatten om dødshjelp. Selv har jeg lest Jonas som en viktig talsmann for å fastholde at kvaliteten i menneskelivet også henger sammen med at vi er endelige vesener,

1 Jonas H. *The Burden and Blessing of Mortality*. In: *Mortality and morality: A Search for the Good after Auschwitz*. Evanston: Northwestern UP, 1998.

og som filosofisk teolog ser jeg ham dermed som en viktig alliert i å motvirke forestillinger om at et religiøst syn på livet og evigheten innebærer at man kan se bort fra livets grenser og endelighetens gode funksjoner for å fremme livets kvaliteter. På hvilke grunnlag er det så Jonas kan hevde at et begrenset liv er bedre enn et som fortsetter for alltid? Det skal jeg gjøre rede for i det følgende.

Døden som byrde og velsignelse

Jonas mener livet og døden må ses i sammenheng. Når vi snakker om mennesker som dødelige, har det imidlertid to ulike betydninger: På den ene siden betyr det at vi hvert øyeblikk *kan* dø, og at menneskelivet er sårbart, risikabelt, og hele tiden utsatt for fare. Dette er *byrden* ved vår egen dødelighet. På den andre siden er det også slik at vi med nødvendighet til sist skal dø, og dette er velsignelsen ved døden som fenomen (BBM 87f.). Hvordan kan han så begrunne sammenhengen mellom disse påstandene nærmere?

Byrden i dødeligheten henger blant annet sammen med at vi som levende organismer stadig er henvist til våre omgivelser, og må nærme oss av dem for å overleve. Dette fører til det nesten paradoksale forholdet at vi, for å overleve, er nødt til å forandre oss. Vi er med andre ord det vi er i kraft av vår evne til å forandre oss, mener Jonas.

Byrden i vår dødelighet uttrykker seg ikke minst i det forholdet at vi, dersom vi ikke møter de behov som er gitt med vår biologiske konstitusjon, nokså raskt må regne med å dø. Dersom vi lukker oss til i oss selv, og tror vi kan være totalt selvtilstrekkelige, forregner vi oss fullstendig: Vi trenger alltid å knytte an til, og leve av, de ressursene som finnes i våre omgivelser. Dette er selvsagt elementær biologi. Men Jonas utvikler dette poenget videre, ved å peke på at nettopp disse elementære biologiske forholdene gjør at vi ikke kan være fullstendig herre over eget liv, og at vi hele tiden lever et sårbart liv som på ulike vis innebærer at vi er utlevert til betingelsene for liv og livsutfoldelse som finnes i våre egne omgivelser. I denne forstand er menneskelivet innrammet av grenser overfor noe som ikke er oss selv, og kvaliteten i vårt liv er ikke minst avhengig av at vi kjenner til disse grensene og ikke ignorerer dem; noe som ikke bare er et poeng ut fra et ernæringsfysiologisk synspunkt, men selvsagt også fra et økologisk synspunkt.

Det er ikke minst den økologiske dimensjonen i dette Jonas vektla i noen av sine senere arbeider på 1980-tallet. Å leve innebærer å ta på seg oppgaven ved å være til, å være bekymret for og vise omsorg for sitt fortsatte liv, og å verne seg mot farer. I dette lys er selvsagt vår egen mulighet for å dø en byrde og en utfordring. Interessant nok mener Jonas at det i dette til

sist også er mulig å finne grunnlaget for hva vi holder for å være godt, og for å oppleve at noe er verdifullt. Dersom vi ikke hadde satt pris på det ved livet som ga oss mulighet for fortsatt liv og livsutfoldelse, ville vi ikke heller sett på muligheten for å dø som en byrde.

Vekslingen mellom generasjonene

Som antydet mener Jonas også at det er en velsignelse at livet ender i døden. Kort resymert er hans argumenter for det de følgende:

(1) Han ser døden som det som skaper plass for noe nytt, og som sikrer mangfold og utvikling videre (BBM 94f.). Døden muliggjør paradoksalt nok livets videre utvikling. Men det er verd å merke seg at Jonas her snakker om døden på et upersonlig og generelt nivå, og ikke som en dimensjon i enhvers personlige liv. Resonnementet utelukker imidlertid ikke at den enkelte også kan se sin egen død som et ledd i evolusjonsprosessen – selv om det selvsagt er lite trøst i et slikt perspektiv i og for seg. I tillegg har jo min egen død svært liten betydning i seg selv, i lys av evolusjonsprosessens enorme omfang (cf. BBM 95).

(2) Sivilisasjonsprosessen har bidratt til at mulige trusler mot menneskelivet er blitt mer temmet, selv om moderne sivilisasjon også har bidratt til utviklingen av masseødeleggelsesmuligheter man tidligere knapt kunne forestille seg. Det viktigste i denne forbindelse er imidlertid at i teknologisk avanserte samfunn som dem vi finner i verden i dag, vil stadig flere mennesker være i stand til å nå det Jonas kaller *livets naturlige grense*.

Men det er mer: Moderne teknologi gjør det også mulig å forrykke det som er en naturlig grense for livet, og forlenge det. Det Jonas spør om i den forbindelse, er om vi ved å skyve denne grensen videre ut, bidrar til å forringe livskvalitet? Er det slik at livet har noen gode grenser, som bidrar til dets kvalitet, og som vil gjøre det problematisk å gå fra den legitime bekjempelsen av for tidlig død (som er en byrde) til å bekjempe døden som sådan (der den som grense også kan være en velsignelse)? Er det slik at forlengelsen av livet i det uendelige skal være et legitimt mål for medisinen? Jonas diskuterer dette spørsmålet nærmere fra to vinkler: Den ene går på hva som er til det beste for menneskeheten som fellesskap, og den andre vinkelen er knyttet til hva som fremtrer som et gode for det enkelte individ.

(3) Sett fra det synspunkt som er opptatt av menneskehetens felles beste, tar Jonas utgangspunkt i viktigheten av at generasjoner veksler og avløser hverandre. Uten en slik veksling mellom fødsel og død mister vi viktige kvaliteter ved samfunnet som går ut over dem som kan identifiseres på et rent biologisk nivå: På grunn av den akkumulering og overføring av kunnskap som finnes mellom generasjonene, er samfunnet i stand til å utvikle seg langt fortere enn om den biologiske evolusjonen skulle være eneste mekanisme for endringer. Det faktum at det til stadighet ankommer nye samfunnsmedlemmer som kan bygge på tidligere generasjoners erfaringer, kunnskap og feil, bidrar også til å sikre at et alltid finnes noen som er i stand til å se verden med nye øyne, og det er viktig med tanke på å holde håpet åpent for fremtiden, mener Jonas (BBM 96).

Jonas ser derfor også med et kritisk blikk på dem som blir eldre (og vi skal huske han skrev dette i relativt høy alder selv): Den eldste generasjonen som har funnet sine svar og blitt «etablerte» på ulike måter, vil kunne forhindre den nødvendige utviklingen som er den kommende generasjonens oppgave å sikre. De unge er, sier han, «mankind's safeguard against lapsing into boredom and routine, its chance of retaining the spontaneity of life» (ibid).

Det er liten tvil om at Jonas *kan* ha rett i dette, men hvor langt bærer dette resonnementet? Det første premisset i det, er at det ikke er slik at den ene generasjonen skal gis preferanse i forhold til den andre – snarere er det et poeng å sikre samspillet dem imellom. Samtidig er dette en måte å tenke på som forutsetter at livets fortsatte utvikling allerede fremstår som en slik generasjonsveksling.

Det er altså ikke noe her som peker i retning av at man skal gripe inn og justere lengden på de allerede eksisterende liv: Den stadige fornyelsen av livets begynnelse er noe vi bare kan sikre dersom vi også betaler prisen ved at livets avslutning hele tiden er noe vi blir konfrontert med. Det er ikke slik at vi trenger å tvinge frem en slik avslutning for at det nye skal komme – det kommer «helt av seg selv.»

Med andre ord er denne vekslingen noe som ikke er betinget av menneskelig handling, og dermed heller ikke at det som kan gjøres til gjenstand for moralsk diskusjon. Det er først når vi griper inn i betingelsene for vekslingen at dette kan bli et moralsk tema. Ved å holde fast ved at betingelsene for generasjonsveksling er naturens, og ikke det handlende menneskets tema, vil Jonas heller ikke kunne brukes som alliert av dem som mener vi trenger argumenter for å forkorte livet til dem som er blitt gamle.

Jonas' fokus her er på sammenhengen mellom kreativitet og dødelighet. Uten dødelighet vil det også være mindre kreativitet, og dermed også mindre historisk fremskritt. Men Jonas er ingen ukritisk fremskrittsoptimist, og det er interessant å se hvordan han kobler sammen sin tro på fremskrittet med en form for konservativ holdning når det gjelder å sikre betingelsene for videre utvikling. Dette kommer ikke minst til uttrykk når han diskuterer et moralsk problem som er innenfor menneskets handlingsbetingelser å gjøre noe med, nemlig trusselen om overbefolkning: Dersom vi i møte med denne trusselen er nødt til å fryse antall mennesker på Jorden, vil dette ha konsekvenser for hvordan generasjonene blir stående i forhold til hverandre: Hvis vil lar eldre leve lenger, og forlenger livet ut over hva som er de gitte naturlige betingelsene, vil dette ha konsekvenser for hvor mange nye medlemmer av menneskeheten som kan «ankomme». Og med færre unge vil det bli mindre plass til nye perspektiver og ny kreativitet i verden. Følgelig vil en viss mortalitet være en velsignelse med tanke på å sikre menneskehetens fremtid, og være noe som kan anses som et gode for hele menneskeheten. Følgelig er Jonas' svar på spørsmålet om vi bør forsøke å utvide livets rammer «by tinkering with and outwitting the naturally ordained, biological timing of our mortality, and thus further narrowing the space of youth in our aging society» et tydelig 'nei' (BBM 96).

Kapasitet og identitet

(4) Men hvis vi ser det fra et mer individuelt – og til og med egoistisk – perspektiv, er det da noen grunn til å ønske at livet kan fortsette lenger en biologien umiddelbart tilsier? Gitt at vi kan overvinne noen av de medisinske problemene knyttet til å bli gammel, er det ikke da rimelig å ønske seg et lengre liv? Igjen peker Jonas på at det fines *gitte grenser* som faktisk begrenser hvor attråverdig et slikt lengre liv vil være – også i et individuelt perspektiv. Hans grunn til dette er først og fremst knyttet til det vi for enkelhets skyld kan kalle for *kapasitetstematikken*, som ikke er helt uten forbindelse med hva som allerede er presentert. Det handler likevel om mer enn at man bryter med den kollektive solidaritet med menneskeheten dersom man vil sikre seg et lengre liv, mens alle andre (eller de fleste andre) fremdeles må dø en naturlig død som følge av biologiens gitte grenser for livet. Selv om man ser bort fra denne moralske innvendingen, er det mer å si ut fra en annen type kapasitetsresonnement.

For det første har vi et kapasitetsproblem når det gjelder *erindring* eller hukommelse. Jonas mener det er grenser for hvor mye informasjon vi kan ta imot og lagre, og derfor er ikke god bioteknologi alt som kreves

for å ivareta vår tilstand av trivsel. Fordi hjernen selv er endelig og begrenset, er den mentale siden av vår deltakelse i verden vel så viktig å ha fokus på som det at våre rent biologiske funksjoner er i orden. (jf. BBM 97). Å bli gammel innebærer å ha en omfattende fortid. Og denne fortiden er det vi hele tiden må ha med oss som grunnlaget for vår personlige identitet. Jonas mener dette innebærer at fortidens innflytelse på oss vil øke ettersom tiden går: «The past in us grows all the time, with its load of knowledge and opinion and emotions and choices and acquired aptitudes and habits and, of course, things upon things remembered or somehow recorded even if forgotten. There is a finite space for all this» (BBM 97).

Men dette er mer enn et spørsmål om kapasitet: Man kan forestille seg måter å forhindre at fortiden får så stor innflytelse på, ved f.eks. å viske ut minnene av fortiden, slik at det blir plass til mer, noe Jonas mener det er tenkelig at teknologien vil kunne hjelpe oss med i fremtiden. Men det er neppe noen god løsning: Det ville i sin tur igjen innebære at den identiteten som bæres videre i vår egen erindring blir utvisket, og vi ville forstå enda mindre av hvor vi var og hvorfor ting var som de var.

I sin konsekvens ville dette bety at hele poenget med å skulle leve et langt liv ville være forspilt. Det er ikke noe poeng i å leve uendelig dersom prisen er at vi *enten* mister fortiden og dermed det som gir oss vår identitet, *eller* så å si bare blir værende i den tid som dominerer vår identitet, nemlig den samme fortiden.

Jonas mener vi ikke for alvor kan ønske oss noen av delene. Det vil gjøre oss mer og mer til utenforstående tilskuere til en verden vi forstår stadig mindre av, og kreve av oss at vi prøver å holde tritt i et tempo vi i stadig mindre grad er i stand til. Så jo lengre livet vårt er, og gitt at det kommer noen etter oss, jo mer krevende vil det bli å leve (sml. BBM 98).

Et uendelig liv er altså, for Jonas, slett ikke så attraktivt som det kan virke når vi er midt i det og trives og er fullt engasjert. Derfor er det en velsignelse at livet får en slutt, også fordi døden gjør slutt på den erfaringen av å være fremmed i verden som øker etter hvert som vi blir eldre. I så måte sammenfaller det felles gode og det private gode til sist, sier Jonas.

En utfordring til å sikre livskvalitet – og ikke til å forsere døden

Jonas konkluderer med å si at uansett kan ikke noe gjøre byrden lettere for oss når det gjelder det faktum at vi skal dø. Døden er noe vi også må oppleve som en byrde, og ikke noe vi kan møte med jubel og glede. Den eneste

muligheten for å holde fast ved at livets slutt også kan være en velsignelse, er gitt med den enkeltes erfaring av å ha levd et *fullt* liv, og at man dør «i tidens fylde» eller «mett av dage». Nøkternt sett er dette fremdeles ikke tilfelle for mesteparten av menneskeheten.

Å holde fast ved både livets naturlige grenser og den velsignelse de gir mulighet for, er derfor en utfordring til å gjøre livet innenfor disse grensene så godt som mulig for alle som lever. Derfor er det mer naturlig å lese Jonas som et *argument for livshjelp og omsorg*, enn som et *argument for å fremme dødsbistand* når tiden er inne.

Det er viktig å betenke hans standpunkter i lys av hva han selv og hans familie opplevde i forbindelse med Holocaust. Den etiske forpliktelse som springer ut av hans tenkning er derfor forpliktelsen for hele den menneskelige sivilisasjon – unge som eldre – til å bekjempe *for tidlig* død og alt som forårsaker den, inklusive sult, sykdom, krig osv.

Å se livet som velsignet innenfor sine grenser er derfor ikke et argument for å oppsøke grensene i utide. Som han sier: Det faktum at våre dager er begrenset, er det som gjør at de teller for oss – og det er også det som gjør at vi må la dem få betydning. Slik sett bidrar Jonas til samtalen om hva som skal være det gode liv i fremtiden for hele menneskeheten, unge som eldre.

*Jan-Olav Henriksen
jan.o.henriksen@mf.no
professor, dr. theol & philos.
Det teologiske menighetsfakultet
Postboks 5144, Majorstua
0302 Oslo*